

KIELI, MURRE, VARIETEETTI VAI OMA KIELI? — POHJOISKALOTIN KIELET JA KIELIMUODOT

—
EIRA SÖDERHOLM

Melius est reprehendant nos grammatici quam non intelligent populi.
(‘Parempi on, että kielimiehet meitä paheksuvat, kuin että kansa ei meitä
ymmärrä’.)

Kirkkoisä Augustinus

Viime vuosikymmenien aikana on Pohjoiskalotille syntynyt useita uusia kirjakieliä. Pohjoissaamen nykyinen ortografia vakiinnutettiin Saamelaisneuvoston päätöksellä 1979. Jo sitä ennen oli sovittu eteläsaamen modernista kirjoitustavasta, ja perässä ovat seuranneet myös luulajansaamen, inarinsaamen, koltansaamen ja kildininsaamen uudet kirjoitustavat.¹ Kaikilla näillä kielillä on ilmestynyt myös nykyortografiaa noudattavia sanakirjoja. Pyrkimyksenä on ollut luoda kirjakieliä ja apuneuvoja, jotka olisivat itse kielen käyttäjien eikä vain tutkijoiden käyttötavaraa. Perimmäisenä tarkoituksena on ollut kielen ja kulttuurin modernisointi ja uudelleen elvyttäminen, revitalisaatio. Kirjakielten kehittymisen tuloksena saamen eri kielimuotojen status on noussut. Hyvänä osoituksena tästä on se, että saamen entisistä *murteista* onkin tullut *kieliä*.

¹ Magga 1985: 56; Solbakk 1997: 67–75.

Pohjoiskalotin itämerensuomalaisten kielimuotojen kirjakielenä on perinteisesti pidetty suomen kirjakieltä riippumatta siitä, ovatko niiden puhujat asuneet Suomessa vai Suomen rajojen ulkopuolella eli Ruotsissa, Norjassa tai Venäjän Karjalassa ja ovatko he sitä käyttäneet. Poikkeuksen muodostaa lyhyt ajanjakso 1930-luvun loppupuolella, kun suomen kieli »imperialistien» kielenä joutui Karjalassa pannaan ja Karjalan karjalalle luotiin oma kirjakieli. Tätä karjalan kieltä ovat tutkijat ja ilmeisesti kielenkäyttäjätkin pitäneet epäonnistuneena. Sen eliniäksi jäikin vain pari vuotta, ja pian oli suomen kirjakieli taas päässyt armoihin Karjalassakin.² Tämän jälkeen aina neuvostovalian romahdukseen asti karjalaisen kirjakieli — milloin se ei ollut venäjä, niin kuin useimmin — oli suomi. Suomeksi onkin kirjoitettu Karjalassa melko runsaasti kaunokirjallisuutta. Kirjailijat ovat kuitenkin enimmäkseen olleet Vienan karjalaisia eli varsinaiskarjalaisia, joiden kieli onkin huomattavasti lähempänä Suomen suomea kuin etelämpänä asuvien livvien kieli.³

Nyttemmin Karjalassa on ollut kehitteillä useampiakin kirjakieliä. Sekä varsinaiskarjalaksi että livvin kielellä on julkaistu aapisia, lukukirjoja sekä jonkin verran myös kaunokirjallisuutta. Myös livvin kielen sanakirja on julkaistu. Karjalan kirjakielten kehittämisellä on myös vastustajansa. Toiset ovat sitä mieltä, että kaksi, mahdollisesti kolme kirjakieltä, jos Tverin karjalakin saa oman kirjakielensä, on turhaa ja liikaa resursseja vaativaa. Yksi riittäisi. Toisten mielestä taas suomen kirjakieli sopii hyvin karjalaisillekin. Tätä mieltä ovat — ymmärrettävistä syistä — varsinkin monet varsinaiskarjalaiset. Heidän puhekielensä on huomattavan lähellä Kalevalan perintöä kantavaa suomen yleiskieltä, ja suurimmat erot ovat sanaston alalla. Vielä tärkeämpi syy on varmasti se, että he ovat tottuneet lukemaan suomenkielistä tekstiä, ja tottumus on toinen luonto tässäkin tapauksessa.

Aivan oma lukunsa on Pohjois-Ruotsin ja Pohjois-Suomen itämerensuomalaisten kielellinen tilanne. Voidaan väittää, että näiden vähemmistöjen, tornionlaaksolaisten ja kveenien, kirjakieli on viime vuosiin asti ollut puhtaasti enemmistökieli eli siis ruotsi tai norja. Heidän puhekielensä on kuitenkin ollut tapana luokitella suomen murteiksi, mikä toki lingvivistisestä näkökulmasta asiaa tarkasteltaessa on aivan luontevaakin. Suurimmat erot suomen pohjoismurteisiin nähden ovat sanastollisia. Suomen yleiskielestä ja varsinkin kirjakielestä nämä kielimuodot poikkeavat huomattavasti myös muoto-oppinsa ja varsinkin lauseoppinsa suhteen. Tämä on luonnollistakin, sillä nämä vähemmistöt eivät ole mitenkään päässeet osallistumaan suomen kirjakielen ja puhutun kielen eri muotojen välillä vallitsevaan vastavuoroiseen vaikutussuhteeseen.

Parina viime vuosikymmenenä on Ruotsin puolella herätty kysymään, sopiiko suomen kirjakieli ollenkaan Ruotsin puolen tornionlaaksolaisten kirjakieleksi. Vastaus on ollut melko yksiselitteisesti kielteinen. Onkin alettu kehittää ns. *meänkieltä*, jolle on jo kirjoitettu kielioppi ja sanakirja ja jota myös on käytetty kaunokirjallisuuden ja opetuksen kielenä. Meänkieltä ei kuitenkaan vielä voida katsoa varsinaisesti normitetuksi, eikä se siis vielä täytä tätä modernin kirjakielen kriteeriä. Nykyajan kirjakielillehän on tyypillistä, että ne ovat kielensuunnittelun tulosta, ja kielensuunnittelun pohjana on tietoiset valinnat, jotka kieliyhteisö sitten joko hyväksyy tai jättää hyväksymättä.

Norjan kveenien kirjakielenä on ollut norja. Vähäiset ei-norjankieliset kaunokirjalliset

² Karjalan kirjakielen historiasta ks. Virtaranta 1995: 346–349.

³ Virtaranta 1995: 356–358.

tekstit on kirjoitettu kveenimurteella; yksikään kveeni ei tietoni mukaan ole tuotannossaan käyttänyt suomen kirjakieltä. Kveenimurteiden väliset erot ovat melkoisia. Itämurteet ovat lähempänä pohjoissuomalaisia murteita kuin länsimurteet; Itä-Ruijan kveeniasutushan on pääosaltaan huomattavasti nuorempaa kuin Länsi-Ruijan ja selvemmin suomalaislähtöistä. Tämä näkyy myös siinä, että Itä-Ruijan kveenit haluavat Länsi-Ruijan kveenejä useammin pitäytyä suomen kieleen ja katsovat puhuvansa suomen murretta eivätkä mitään kveenikieltä.⁴

Minkäänlaisesta »kveenikirjakiielestä» ei vielä voida puhua, sillä normitustyö tai kielensuunnittelutyö ylipäätään ei ole vielä edes alkanut. Myöskään kielen apuneuvoja, kuten kielioppia tai sanakirjaa, ei ole olemassa. Viime aikoina on tosin alettu puhua kveenikielen mahdollisesta kirjallistamisesta. Tästäkin asiasta on kuitenkin vaihtelevia mielipiteitä. Suhtautuminen kirjakieliasiaan riippuu suoraan siitä, katsooko itse kukin puhuvansa suomen murretta vai ei.

Voimme siis tehdä seuraavanlaisen tilannekatsauksen pohjoiskalotin pikkukielten tilanteesta: Saamen kielen kaikki päävarieteetit on siinä suhteessa määritelty erillisiksi kieliksi, että niille on kehitetty erilliset normitetut kirjakielet. Itämerensuomen varieteeteista karjala luokitellaan yleensä omaksi, suomesta erilliseksi kielekseen. Jako ei kylläkään ole selvä: onko karjalan katsottava jakautuvan kolmeen erilliseen kieleen (varsinaiskarjala, livvi, tverinkarjala) vai onko kysymys saman kirjakielen eri muodoista, varieteeteista (vrt. norjan kielen *nynorsk* ja *bokmål*, joita molempia pidetään saman norjan kielen varieteeteina⁵), vai olisiko tilanne nähtävä niin, että varsinaiskarjala on suomen kielen murre ja vain livvi ja tverinkarjala edustaisivat karjalan kieltä? Ruotsin tornionlaaksolaisten *meänkieli* on sikäli oma kieli, että sille ollaan kehittämässä omaa kirjakieltä, mutta vertailevan kielitieteen näkökulmasta sen murteita voidaan edelleenkin perustella suomen murteiksi. Vai olisiko tämä kirjakieli suomen kirjakielen varieteetti? Kveenien kielimuodolla ei ole mitään kirjakieltä, ja se lasketaan useimmiten suomen murteeksi. Puhekielenä se kuitenkin muistuttaa enemmän *meänkieltä*. Voisiko siis *meänkieli* olla kveenien kirjakieli?

Huomaamme ettei perinteinen jakomme kieliin ja murteisiin olekaan lainkaan selkeä. Mikä siis on kieli ja mikä murre? Ja mikä on oma kieli? Yritän seuraavassa pohtia tätä kysymystä ja esittää siihen jonkinlaisia ratkaisumalleja.

MIKÄ ON KIELTÄ?

On kohtalaisen helppo määrittellä, mitä kieli ylipäätään ilmiönä on: se on merkkisysteemi, jota ihmiset käyttävät kommunikoidessaan toistensa kanssa. Kieli voi olla luonnollista kieltä, kuten esimerkiksi norjaa, suomea, ruotsia tai savoa tai mitä tahansa ihmisten verbaalia tuotosta, kirjallista tai suullista. Määritelmän mukaan myös keinotekoiset kielet kuten esperanto ovat kieliä, samoin viittomakieli on kieltä. Siis kaikki ihmiset, joilla ylipäätään on merkkipäiväline, jonka avulla voivat viestiä toistensa kanssa, käyttävät jotain kieltä. Kieli voi olla puhuttua, kirjoitettua, morsetettua, kuuro-mykkä-sokean iholle naputettua, sokeiden pistekirjoitusta, miten tahansa toisille ihmisille kanavoitua. Termi *kieli* on siis kaikkien ihmisten käyttämien strukturoitujen ja sopimukseen perustuvien kommunikaati-

⁴ Ks. tästä esim. Söderholm 1997: 8.

⁵ Vikør 1994: 69.

tiojärjestelmien yläkäsite. Kielelle on tosin asetettava juuri äsken mainittu rajoitus: se on aina strukturoitu järjestelmä ja sen perustana täytyy olla sopimukseen tai yhteiseen traditioon perustuva merkkijärjestelmä. Näin siis esimerkiksi niin sanottu *ruumiinkieli* putoaa pois varsinaisten kielten joukosta.

MIKÄ ON MURRE?

Sana *murre* liitetään tavallisessa puheessa yleensä johonkin, mikä poikkeaa standardikielestä, joka puolestaan edustaa kielen normia. Tämä näkemys paljastuu jo itse terminäkin *murre*. Se on johdos verbistä *murtaa*, jolle löydämme myös merkityksen 'puhua murteellisesti, oikeasta ääntämyksestä poikkeavasti, vieraanvoittoisesti'⁶. Neutraalimmin termillä voidaan viitata ylipäätään normittamattomaan kielimuotoon, esimerkiksi johonkin Uuden-Guinean lukemattomista pikkukielistä.⁷ Suomen kielessä sanalla tavallisimmin kuitenkin viitataan juuri olemassa olevasta standardista poikkeavaan kielimuotoon. Tämä standardiin vertaamiseen perustuva määritelmä on mahdollinen vain siinä tapauksessa, että kielellä on myös standardivariantti. Standardivariantin asema puolestaan perustuu joko muualta tulevaan määräykseen tai sitten yhteiseen sopimukseen siitä, mikä on »korrektia» kieltä yli muiden varianttien. Joka tapauksessa se perustuu jonkinlaiseen päätökseen, itsestään ei millään kielimuodolla sellaista asemaa ole. Ei voi siis katsoa, että murteet olisi »murrettu» jostain peruskielestä, jolla olisi luonnollinen standardikielen asema.

Termi *murre* onkin kielitieteelliseltä kannalta käytännöllisintä määritellä siten, että sillä tarkoitetaan kielen jotain puhuttua varieteettia. Tällainen murre voi olla yleiskieli, aluekieli, sosiaalinen murre, jonkin ikäryhmän käyttämä kieli tai vaikkapa Suomen somalien käyttämä suomen kielen varieteetti. Tämän varsinkin anglosaksisessa kirjallisuudessa käytetyn määritelmän mukaan siis kaikki ihmiset puhuvat murretta.⁸ On kuitenkin tarkoituksenmukaista rajata termin käyttöä siten, että sillä aina viitataan jonkin isomman tai pienemmän ryhmän käyttämään kielimuotoon; kunkin yksilön käyttämästä kielimuodosta käytetään termiä *idioletti*. Määritelmästä seuraa, että termillä *murre* ei koskaan viitata yhtenäiseen kielimuotoon: kaikissa puhekielen muodoissa on ajasta, paikasta tai sosiaaliryhmästä riippumatta aina variaatiota; ei ole kahta ihmistä, jotka puhuisivat täsmälleen samalla tavalla. Variaation määrä tosin vaihtelee kielimuodosta toiseen. Esimerkiksi kaksikielisuuden ja kulttuurin nopean muuttumisen on todettu lisäävän kielellistä variaatiota niin yhteisön sisällä kuin yksittäisen yksilönkin puheessa.⁹

Murteen tunnusmerkkinä on siis se, että se on puhuttua kieltä. Kirjakieltä ei kutsuta murteeksi; ei ole olemassa mitään *kirjamurretta*. Toki on mahdollista, niin kuin sanotaan, »kirjoittaa murteella». Tällöin tarkoitetaan tekstiä, joka mahdollisimman tarkoin noudattaa puhutun kielen muotoa. Jos murteelle normitetaan ja vakiinnutetaan kirjallinen variantti, ei tämä kirjallinen variantti enää ole murre vaan *kirjakieli*.

⁶ Ks. Nykysuomen sanakirja s.v. *murre*, *murtaa*. Näin siis suomen verbi *murtaa* korreloi termin (*vieras*) *aksentti* kanssa, joka suomessa yleensä yhdistetään vieraan kielen interferenssiin. Vastaava englanninkielinen termi *accent* viittaa ylipäätään normista poikkeavaan, myös murteelliseen, ääntämykseen.

⁷ Termin *dialect* kansanomaisesta käytöstä ks. Chambers ja Trudgill 1980: 3.

⁸ Ks. Chambers ja Trudgill 1980: 3.

⁹ Lindgren (painossa).

MIKÄ ON »YKSI KIELI»?

Miten sitten voimme määritellä, mikä on *yksi kieli* suhteessa toisiin kieliin? Miksi karjala on oma kieli, mutta inkerinsuomi onkin »vain» murre? Ovatko perusteet lingvistisiä? Katsomme toki tietävämmme, että esimerkiksi norja, suomi, ruotsi, englantia ja kiina ovat erillisiä kieliä. Niillä on kaikilla normitettu kirjakieli ja korkea status yhden tai useamman maan virallisena kielenä. Mutta jos käytämme sellaisia kriteerejä kuin »on oltava kirjakieli» tai »on oltava virallinen status» ehtona sille, että jokin kielimuoto on samalla kieli, jää suurin osa maailman kansoista ilman erityistä kieltä.

Perinteinen kielitiede ei määrittelekään käsitettä *kieli* tällaisten ulkonaisten seikkojen perusteella. Puhutaanhan esimerkiksi sadoista Amerikan intiaanikielistä tai Papuan-Uuden-Guinean paikalliskielistä, vaikka kirjakieli niistä on vain murto-osalla ja virallinen asema vielä harvemmalla. Pohjana tällaisia kirjakielettömiä vähemmistökieliä luokiteltaessa on lingvistinen kriteeri eli *keskinäinen ymmärtäminen* (vrt. englannin termi *mutual intelligibility*), joka tarkoittaa sitä, että saman kielen eri muotoja ovat sellaiset kielimuodot, joiden puhujat ymmärtävät toinen toistensa murretta.¹⁰ Keskinäinen ymmärtäminen on kuitenkin varsin epämääräinen käsite ja vaatii tarkempaa tarkastelua.

KUKA YMMÄRTÄÄ KETÄ JA KOSKA?

Jos halutaan käyttää keskinäistä ymmärtämistä kriteerinä pohdittaessa kielen ja murteen rajaa, ensimmäinen kysymys on: missä määrin kahden tai useamman murteen tulee olla keskenään ymmärrettäviä, että niitä voisi pitää saman kielen eri varieteetteina? Toistensa kielen ymmärtäminen ei ole mitenkään yksiselitteinen asia. Olen esimerkiksi kuullut monien pohjoisnorjalaisten valittavan, että heillä on vaikeuksia ymmärtää joidenkin länsinorjalaisten ja myös muiden eteläisempien norjan murteiden puhujia. Useimmat norjalaiset ovat kuitenkin sitä mieltä, että tanskan ymmärtäminen ei tuota heille mitään vaikeuksia. Norjalaiset katsovat myös useimmiten ruotsin olevan heille täysin ymmärrettävää, kun taas ruotsalaisten näyttää olevan vähän vaikeampi ymmärtää norjaa.¹¹ Tätä voidaan tietenkin selittää: Norjalaiset ovat erilaisista historiallisista ja kulttuurisista syistä joutuneet enemmän tekemisiin ruotsin ja tanskan kanssa kuin tanskalaiset ja ruotsalaiset norjan kanssa. Norjan *bokmål* rakentuu pohjimmiltaan tanskan varaan ja koko norjan vanhempi kirjallisuus on kirjoitettu tanskaksi. Ruotsalaisten kulttuuriylikivoimasta (joka tosin tällä hetkellä on murtumassa) johtuu, että norjalaiset ovat esimerkiksi katsoneet enemmän ruotsinkielistä televisiota kuin ruotsalaiset norjankielistä. Voi myös ajatella, että norjalaisten olisi jo pelkästään kielipoliittisista syistä helpompi ymmärtää tanskaa ja ruotsia kuin tanskalaisten ja ruotsalaisten norjaa. Tähän olisi syytä norjan kaksi — oikeastaan kolme — omaa kirjakieltä: *bokmål*, Norjan sisäisiin murteisiin perustuva *nynorsk* ja konservatiivinen tanskan kirjakieleen pohjaava *riksmål* (kahdella ensimmäisellä on virallisen kielen status). Norjalaiset ovat tottuneempia variaatioon, ja kahden (kolmen) kirjakielen sanavarasto sisältää suuremman osan yhteisskandinaavisesta sanavarastosta kuin ruotsin tai tanskan kirjakielet.

¹⁰ Ks. esim. Crystal 1988: 317, 320–323, 284–285.

¹¹ Ks. myös Omdal ja Vikør 1996: 12.

Kun kuitenkin tanskalaiset, norjalaiset ja ruotsalaiset *halutessaan* ymmärtävät toisiaan kohtalaisen hyvin — tähänhän perustuvat esimerkiksi yhteispuhjoismaiset televisio-ohjelmat ja »skandinaaviska» puhjoismaisten kokousten kielenä —, voitaisiin tanskaa, norjaa ja ruotsia siis keskinäistä ymmärtämistä kriteerinä käyttäen pitää saman kielen eri varieteetteina. Me kaikki tiedämme, että syy eri skandinaavisten kansalliskielten kehittymiseen on poliittinen: jos Kalmarin Unioni olisi jatkunut meidän päiviimme asti, meillä olisi todennäköisesti vain yksi skandinaavinen kieli — eikä yhtään suomea!

Aina ei kielellinen ymmärtäminen riipu ainoastaan siitä, miten etäällä eri ryhmien kielimuodot ovat toisistaan tai miten hyvin ne ovat harjaantuneet kuuntelemaan tai lukemaan toistensa kieltä. Myös asenteet ja ryhmien erilaiset intressit voivat nostaa tai laskea ymmärtämiskynnystä. Esimerkiksi eräs Afrikassa toteutettu tutkimushanke on dokumentoinut tilanteen, jossa heimolla A ei ollut mitään ongelmia ymmärtää naapurina asuvan heimon B kieltä, kun taas heimon B jäsenet väittivät, että heimon A kieli oli heille käsittämätöntä. Syytä tilanteeseen ei ollut vaikea keksiä: Suurempi ja mahdollisempi heimo A halusi yhdistää heimon B asutusalueen omaansa. Yhtenä pääargumenttina oli se, että heimo B itse asiassa oli samaa heimoa, ja heimo yhteyden tunnusmerkkinä oli sama kieli. Yhteistä heimoaluetta olisivat luonnollisesti hallinneet heimon A edustajat.¹² Ei siis ole kovinkaan kumma, että heimon A edustajien puhe kaikui kuuroille ja ymmärtämättömille korville, kun he esittivät näkemyksiään heimolle B.

Lingvistinen keskinäisen ymmärtämisen määritelmä on ongelmallinen myös aivan päinvastaisella tavalla. Usein tilanne on nimittäin sellainen, että ns. »saman kielen» edustajien puhekieli on niin kaukana toisistaan, etteivät sen puhujat parhaalla tahdollaankaan pysty ymmärtämään toisiaan. Tällainen tilanne vallitsee muun muassa kiinan kielen monien eri varieteettien välillä: esimerkiksi kantonin puhujat eivät ymmärrä mandariinikiinaa tai päinvastoin, ja lingvistisin perustein olisi sikäli luonnollisinta puhua useasta kiinan kielestä. Kiinan kielimuotoja pidetään kuitenkin yhtenä kielenä: Ensinnäkin se on virallinen valtiollinen kieli niin Kiinan kansantasavallassa, Taiwanissa kuin Singaporessakin, siis poliittisilla päätöksillä yksi ja yhteinen kieli. Toiseksi yli kolmetuhatta vuotta vanha kirjakieli on ehtinyt luoda niin vahvan yhteisen kulttuuri-identiteetin, että sitä eivät pienet poliittiset tuulet heiluttele. Kolmanneksi sanamerkeille rakentuva kirjakieli mahdollistaa sen, että eri varieteettien puhujat voivat kaikki lukea sitä omalla tavallaan. Siis käsite *kiinan kieli* perustuu ennen kaikkea yhteiseen kirjakieleen, kansanmurteiden perusteella asiaa arvioiden kyseessä olisi lukuisa joukko eri kieliä.¹³ Toisenlaista äärimmäisyyttä edustaa norjan kieli, jolla jo perustuslainkin mukaan on kaksi kirjakieltä, *bokmål* ja *nynorsk*, vaikka kaikki norjalaiset pystyvät — jos haluavat — lukemaan molempia kielimuotoja riippumatta siitä, miten paljon he ovat saaneet opetusta näissä kahdessa.¹⁴

¹² Ks. Chambers ja Trudgill 1988 [1980]: 4.

¹³ Petyt 1980: 15; Bradley 1992: 305. Kiinan kansantasavallassa ja Taiwanissa viralliseksi kieleksi on rajattu standardisoitu mandariinikiina.

¹⁴ Kaikki Norjan koululaiset lukevat koululain mukaisesti toista norjan kielimuodoista pääkielenä, toista sivukielenä. Poikkeuksena ovat saamelaiset, jotka voivat valita pää- tai sivukieleksi saamen, ja syksystä 1997 lähtien myös kveenit, jotka voivat valita sivukieleksi suomen. Paikkakunnilla, joissa saamea tai suomea opetetaan sivukielenä, opetukseen voivat osallistua myös muihin etnisiin ryhmiin kuuluvat koululaiset.

KIELIJATKUMOT

Toinen kielten lingvistisen määrittelyn ongelma liittyy siihen, että kansanmurteilla on taipumuksena muodostaa *kielellisiä jatkumoina*. Kielellisillä jatkumoilla tarkoitetaan alueellisia kieliketjuja, joissa naapurimurteet aina ovat keskenään ymmärrettäviä, mutta jotka ylittävät viralliset kielirajat ja joiden ääripäitten murteet voivat olla toinen toisilleen täysin käsittämättömiä.¹⁵ Euroopassa on useita kielellisiä jatkumoina. Yksi niistä ulottuu Portugalin rannikolta Etelä-Belgiaan ja Etelä-Italiaan¹⁶, toinen peittää alleen saksan, alaksan, hollannin ja flaamin, kolmas taas kulkee (iso)venäjän, valkovenäjän, ukrainan ja puolan kautta tšekkiin ja slovakkiin ja neljäs, edellisen kanssa läheisessä sukulaisuussuhteessa oleva jatkumo kattaa Balkanin kielistä sloveenin, serbokroatian, makedonian ja bulgarian.¹⁷ Meille läheinen on tietenkin skandinaavinen kielijatkumo. Tyypillinen kielijatkumo on myös saamen kielten jatkumo eteläsaamesta aina — nyttemmin lähes kuolleeseen — turjansaameen¹⁸. Harvemmin ajatellaan sitä, että itse asiassa myös itämerensuomalaiset kielet muodostavat jatkumon: suomen länsimurteista itämurteisiin, siitä viennankarjalaan, livviin ja lyydiin, siitä taas vepsään ja vatjaan, viroon, eteläviroon ja liiviin. Viron ja suomen lounaismurteiden välillä jatkumon voi katsoa osittain sulkeutuvan ympäräksi.

Nyt voi lingvisti tietenkin sanoa, etteivät kielijatkumojen eri osat suinkaan liity toisiinsa homogeenisesti. Toisissa kohdin naapurimurteissa on useampia toisistaan poikkeavia piirteitä kuin toisissa — eri kielellisten piirteitten väliset rajat eli *isoglossit* eivät jakaudu tasaisesti. Totta tietenkin. Esimerkiksi suomen murteet jaetaan länsi- ja itämurteisiin juuri sen mukaan, missä kohtaa murrekarttaa on suurin isoglossitihentymä. Mutta maailman kieliä ei suinkaan jaeta eri kieliin sen mukaan, missä kohden isoglossikasaua on tihein. Esimerkiksi suomen länsimurteitten ja itämurteitten rajalla on enemmän isoglosseja kuin suomen itämurteitten ja varsinaiskarjalan välillä¹⁹.

Toisaalta yhteinen standardikieli vaikuttaa yhdentävästi puhekieleen. Hyvä esimerkki tästä on suomen puhekieli, joka valtakunnallisesti tilannetta katsoen yhä enemmän läheinee yleiskieltä, vaikka yleispuhekieli onkin viime vuosikymmenten aikana alkanut vapautua superkorrektuuden pakkopaidasta. Suomen kirjakielen ortografian yksinkertaisuus ja *ortofonisuus*, »äänteenmukaisuus», ovat varmasti myös osasyllisiä siihen, että puheen on ollut helppo seurata sen mallia: eri murteitten puhujat lukevat kaikki saman tekstin ainakin suurin piirtein samalla tavalla. Esimerkiksi englannin kielen ortografia antaa lukijalle huomattavasti suuremman vapauden lukea teksti omalla tavallaan, puhumattakaan kiinan kielestä, jonka kirjoitustapa antaa tuskin mitään ohjeita ääntämisestä.

Ortografia ei kuitenkaan ole ainoa syntipukki murteitten tasoittumiseen. Tärkeämpi tekijä on yleinen asenne variaatioon ja kielen eri varieteetteihin. Luonnollista on, että siellä,

¹⁵ Chambers ja Trudgill 1988: 6.

¹⁶ Ns. länsiromaaniset kielet: portugali, espanja, katalonia, provensaali, ranska, sardinia, retoromaani ja italia. Tämänkin listan pituus riippuu siitä, miten monelle jatkumon osalle halutaan antaa kielen status.

¹⁷ Crystal 1988: 25.

¹⁸ Bergsland 1967: 32.

¹⁹ Oman karkean pikaselvitykseni mukaan esimerkiksi Kettusen murrekartaston supistetun laitoksen (1981) 61 kielellisestä piirteestä 24 on yhteisiä suomen itämurteille ja karjalan kielelle, seitsemän länsimurteille ja karjalan kielelle, yhtä monta yhteisiä suomen länsimurteille ja itämurteille, kolme yhteisiä näille kaikille kolmelle ja 20 tapauksessa kaikilla kolmella kielimuodolla on erilainen edustus.

missä puhekielen säätely ja normitus esimerkiksi koulussa ja tiedotusvälineissä on vahvaa, myös murteet joutuvat antamaan tietä normitetulle standardipuhekielille, joka yleensä aina on lähempänä kirjakieltä kuin puhekieli keskimäärin. Esimerkin tästä tarjoavat ruotsin ja norjan kieli, joiden ortografiat ovat suurin piirtein yhä ortofonisia. Ruotsissa puhekielen säätelyn historia on yhtä vanhaa kuin kielenhuollonkin²⁰. Norjassa taas määrättiin paikallinen kansankieli koululaisten opetuskieleksi kirkkomministeriön kiertokirjeellä jo vuonna 1879²¹. Tuloksena on, että puhekielen variaatio on huomattavasti suurempaa Norjassa kuin Ruotsissa.

Kommunikaation kannalta merkittävintä yhteisen kirjakielen ja standardipuhekielen vaikutus on sanastoon. Tietoisimmankin murteenpuhujan on vaikea erotella oman alkuperäisen kielimuodon sanastoa yleiskielen sanoista, kun julkinen tiedonvälitys niitä koko ajan markkinoi. Vielä enemmän kommunikatiivisuuteen vaikuttavat uudissanat, olivatpa ne sitten spontaaneja lainasanoja tai tietoisien kielenkehittelyn tuottamia uudismuodosteita. Juuri sanaston erilainen kehitys esimerkiksi varsinaiskarjalassa ja suomalaisella kieli-alueella lienee suurin syy mahdollisiin ymmärtämisvaikeuksiin nyky-suomen ja varsinaiskarjalan puhujien välillä. Karjalan moderni sanasto on kehittynyt venäjän kielen vaikutuksen alaisena, suomen taas enemmän läntisen vaikutuksen alaisena ja varsinkin suomalaisen puritanismin alaisena. Eivätkä omaperäisiin aineksiin perustuvat uudismuodostetakaan kovinkaan usein ole sinällään läpinäkyviä: niidenkin merkitys on opittava, jotta ne voisi oikein ymmärtää.

Näin standardikielen vaikutus ja erityisesti sanaston kehitys muodostavat isoglossitihentymiä sinnekin, missä niitä ei suunnittelemtomassa ja jakamattomassa kansankielessä ole ollut, ja keskinäinen ymmärtäminen käy heikommaksi siellä, missä ei ennen mitään lingvistisin kriteerein määriteltäviä rajoja ollut. Valtiolliset rajat muuttuvat yhä enemmän myös lingvistiksi kielirajoiksi.

LOITTOKIELI JA RAKENNUSKIELI

Vaikka on toki mahdollista ainakin yrittää jakaa maailman kielimuotoja eri kieliin lingvistisin kriteerein, niin ei kuitenkaan käytännössä useinkaan tapahdu paitsi silloin, kun kyseessä on ns. *loittokieli* eli *Abstandsprache*. Termillä tarkoitan tässä kielimuotoja, jotka todella ovat rakenteellisesti ja sanastollisesti niin etäällä kaikista muista kielimuodoista, että niiden ei voi katsoa olevan minkäänlaisen murrejatkumon osia. Prototyypisiä loittokielisiä ovat esimerkiksi albania, kreikka ja baski, joilla joko ei ole lainkaan sukukieliä tai sitten ne ovat hyvin kaukaisia. Tällaisten loittokielten olemassaolo on yleensä niin kiistontonta, ettei niiden olemassaolosta synny epäselvyyksiä.

Vastakohtana loittokielille käytetään kielijatkumojen sisällä olevista erillisistä kielistä toisinaan termiä *rakennuskieli* eli *Ausbausprache*. Tällä termillä tarkoitetaan kieliä, joiden puhekielen eri variantit eivät ratkaisevasti eroa muitten kielten puhekielestä, jotka siis ovat keskenään ymmärrettäviä, mutta jotka on kielenhuollon ja tietoisien kielsuunnittelun

²⁰ Ks. esim. Molde 1983: 59–61.

²¹ »Undervisningen i Almueskolen bør saavidt muligt meddeles på Børnenes eget Talesprog. Efterhaanden oppøves de i at forstaa og skriftlig at udtrykke seg i det almindelige Bogsprog.» (Jahr 1984: 53.) Sanomattakin lienee selvää, että tämä kiertokirje koski vain norjankielisiä lapsia. Saamelaisia, kveeneistä puhumattakaan, se ei koskenut.

kautta on kehitetty, »rakennettu», omiksi, kaikki funktiot täyttäväksi kirjakielikseen. Tällaisia kieliä ovat esimerkiksi skandinaaviset kielet ruotsi, norja ja tanska.²²

Käsite *rakennuskieli* ei kuitenkaan ratkaise kysymystä, mikä on eri kieli ja mikä ei. Se näet edellyttää kirjakielen olemassaoloa. Olennaisempaa on selvittää, *miksi* joidenkin kielimuotojen puhujat pitävät kieltään eri kielinä ja siis alkavat kielenrakennustyöhön, kun siihen on tilaisuus, toiset taas eivät.

KIELI, MURRE, VARIETEETTI, OMA KIELI JA YHTEISKUNNALLIS-POLIITTISET SUHDANTEET

Skandinaavisen kielijatkumon sisäiset kielirajat määritellään hyvin yksinkertaisesti: tanskaa puhutaan Tanskassa, ruotsia Ruotsissa ja norjaa Norjassa. Tätä kuvaa hyvin se seikka, että skoonen murre oli tanskaa aina vuoteen 1658, jolloin Ruotsinmaan kuningas Kaarle X Kustaa onnistui valloittamaan Skoonen Tanskalta. Sen jälkeen Skoonen murre on ollut ruotsia.²³ Jo vähän aikaisemmin vuonna 1645 oli myös entisistä norjalaismurteista Härjedalenissa ja Jämtlannissa tullut ruotsalaismurteita. Nämä ruotsalaismurteet ovat kuitenkin yhä edelleenkin yhtä lähellä norjalaisia naapurimurteita kuin ruotsin murteita.²⁴

Valtiollinen raja merkitsee siis usein samalla *kirjakielen* rajaa: kaikkien ruotsalaisten kirjakieli on ruotsin kirjakieli, tanskalaisten tanskan kirjakieli, ja vuodesta 1885 on kaikkien norjalaisten kirjakieli ollut joko *bokmål* (silloin vielä lähellä tanskaa) tai *nynorsk* (silloin kutsuttu nimellä *landsmål*)²⁵. Kirjakieli siis useimmiten ratkaisee, mitä kieltä mikin kansa tai ryhmä katsoo puhuvansa²⁶, *mikä on heidän oma kielensä*. Valtiollisesta rajasta myös johtunee, että karjalaa pidetään omana kielenään eikä yhtenä suomen murteista. Merkityksetöntä ei tietenkään ole ollut sekään, että suomen ja karjalan kieliraja samalla on ollut uskonnollinen raja ortodoksien ja luterilaisten välillä.

Kielensuunnittelu on mahtava poliittinen ase. Aivan viime vuosiin asti olimme tottuneet puhumaan yhdestä yhteisestä serbokroatian kielestä, jota puhuivat entisessä Jugoslaviassa niin kroaatit, serbit kuin muslimitkin. Kirjoitustapoja tosin oli kaksi, ortodoksisten serbien kyrillisiin aakkosiin perustuva ja muslimien ja katolisten kroaattien latinalaisiin aakkosiin perustuva tapa. Poliittiset muutokset ja etninen viha ovat aiheuttaneet, että alueelle nyt on kehittymässä kolme eri kieltä, kroatia kroaateille, serbia serbeille ja bosnia Bosnian muslimille. Vaikka sen paremmin uskonnolliset kuin etnisetkään rajat — jotka kai useimmat katsovat yhteenlankeaviksi — eivät noudata alueen murrejatkumon murre-rajaja, on systemaattisella kielensuunnittelulla ja eri murteitten painottamisella onnistuttu kehittämään huomattavia eroja myös kirjakieliin.²⁷ Toisenlainen esimerkki Balkanin muuttuvasta kielitilanteesta on makedonian kieli, joka läheisesti muistuttaa bulgariaa. Entisessä Jugoslaviassa makedonian kieli oli Makedonian osavaltion virallinen kieli, jol-

²² Käsitteet *loittokieli* (saksaksi *Abstandssprache*, norjaksi *avstandsspråk*) ja *rakennuskieli* (saksaksi *Ausbau-sprache*, norjaksi *utbyggingsspråk*) ovat alun perin saksalaisen Heinz Klossin lanseeraamia. Ks. Vikør 1994: 52–53. Suomalaiset termit ovat artikkelin kirjoittajan.

²³ Chambers & Trudgill 1988 [1980]: 11.

²⁴ Wessén 1970: 54; Ruotsin murteiden norjalaisista piirteistä ks. id.: 55–58.

²⁵ Ks. esim. Jahr 1984: 58.

²⁶ Chambers ja Trudgill 1988: 11; Petyt 1980: 14–15.

²⁷ Vikør 1994: 54–55, Trudgill 1997: 156–157.

le oli kehitetty oma bulgariasta poikkeava kirjakielensä. Saman murrealueen Bulgarian puoleisia murteita on luonnollisesti aina kutsuttu bulgariaksi. Makedonian julistauduttua itsenäiseksi Jugoslavian hajoamisen jälkeen eivät naapurivaltiot enää ole suhtautuneet suopeasti ajatukseen omasta makedonian kielestä.²⁸ Selitys on luonnollinen: Ne ovat kaikki suhtautuneet nyrpeästi Makedonian itsenäisyyteen. Kreikan mielestä Makedonia on Kreikassa, Serbia taas ei mielellään menettänyt hegemoniaansa Makedoniassa ja Bulgaria voisi ajatella nyt tulleen tilaisuus liittää »bulgariankieliset» heimoveljet Bulgariaan.

Balkanin modernit slaavilaiset kirjakielet ovat tyypillisesti *rakennuskieliä*. Ne on muodostettu tietoisella kielensuunnittelulla täyttämään tiettyjä poliittis-uskonnollisia tarpeita. Aina kielirajat eivät kuitenkaan noudata valtiollisia tai uskonnollisia rajoja. Esimerkiksi katalonia Espanjassa ja provensaali Ranskassa ovat molemmat länsiromaanisen murrejatkumon osasia. Kuitenkin niitä pidetään omina kielinään — vaikka kaikki ensimmäiskielten puhujat eivät olisikaan asiasta yhtä mieltä. Mutta ei olekaan sattumasta kiinni, että juuri näille murrejatkumon osasille yleensä myönnetään kielen status: molemmilla on vanha keskiajalta peräisin oleva oman kirjakielen perinteensä²⁹. Tämä on luonnollisesti yhteydessä siihen, että niiden puhuma-alueet ovat keskiajalla olleet eteläisen Euroopan valtakeskuksia.

Toisaalta on myös olemassa kieliä, joista käytetään samaa nimeä, vaikka ne ylittävät valtiolliset rajat tai niitä puhutaan maantieteellisesti hyvinkin kaukana toisistaan. Eri tavoilla käytetyille kielille kehittyä helposti jonkin verran toisistaan poikkeavia normeja. Tällaisia kieliä kutsutaan Heinz Klossin termiä käyttäen *monikeskisiksi* (engl. *pluricentric*) kieliksi eli kieliksi, joilla on kaksi tai useampia keskuksia³⁰. Monikeskisten kielten eri variantteja on tapana pitää saman kielen eri varieteetteina. Tyypillisiä monikeskisiksi kieliä ovat esimerkiksi espanja, englanti, portugali, kiina, saksa ja ruotsi.

Aina ei ole helppo määrittellä, milloin on kyse monikeskisestä kielestä, jolla on useampia kansallisia tai alueellisia varieteetteja, milloin taas kokonaan eri kielistä. Rajapyykkinä näkyy usein pidettävän sitä, että kielestä käytetään eri nimeä kuin »emäkielestä». Näin siis Brasilian portugali ja Portugalin portugali ovat saman monikeskisen kielen varieteetteja, koska niitä molempia kutsutaan portugaliksi, vaikka kansallinen normaalistaminen on vienyt kirjakieliä osittain eri suuntiin³¹.

Toisenlainen tapaus on Luxemburgissa 1984 virallisen aseman — ranskan ja »standardisaksan» rinnalla — saanut *letzebuergesch*, joka perustuu paikalliseen murteeseen³². *Letzebuergesch* on saksalaisen murrejatkumon osa, ja sitä on aina kirjakieleksi kehittämiseen asti pidetty yhtenä saksan murteista, mutta standardisointi ja oma nimi ovat tuoneet sille kielen statuksen. Samantapainen on buurien käyttämän *afrikaansin* historia. Vuoteen 1925 sitä pidettiin yhtenä hollannin varieteettina, mutta kun *afrikaans* mainittuna vuotena poliittisella julistuksella astui hollannin sijaan toiseksi itsenäistyneen Etelä-Afrikan virallisista kielistä, lakattiin Etelä-Afrikassa kertaheitolla puhumasta hollannin murretta. Normaalistettu afrikaansin kirjakieli poikkeaa melkoisesti hollannista: substatiiveilla on vain yksi suku eikä siinä ole lainkaan vahvoja verbejä. Kielensuunnittelu on ottanut läh-

²⁸ Vikør 1994: 55, Crystal 1988: 25; erityisesti kirjakielen kehityksestä ks. Tomić 1992: 437.

²⁹ Joki 1984: 43, Lodge 1993: 132–133.

³⁰ Termistä ks. Clyne 1992a: 1.

³¹ Baxter 1992: 30–32.

³² Clyne 1992b: 118–119.

tökohtakseen paikallisen puhekielen.³³

Toinen monikeskisten kielten varieteettien ja omiksi kieliksi julistautuneitten kielten ero näyttääkin olevan se, ottaako kirjakielen suunnittelu lähtökohdaksi olemassa olevan standardin vai ei. Sveitsin saksan ja Itävallan saksan standardit poikkeavat jonkin verran Saksan liittotasavallan saksan standardista, mutta lähtökohtana on alun perin yhteinen, historialliseen jatkuvuuteen perustuva kirjakieli³⁴. Ne siis katsotaan kaikki saman saksan kielen varieteeteiksi.

Kolmantena monikeskisten kielten tyypillisenä piirteenä voidaan pitää sitä, että niitä käyttävät kansakunnat ja ryhmät, joilla jatkuvasti on ollut käytössään omaan kielitaustaan pohjaava kirjakieli. Espanjalaisilla valloittajilla oli (Kastilian) espanja kirjakielenään jo heidän Etelä-Amerikkaa asuttaessaan, englantilaisilla englannin kirjakieli jo heidän siirtymässään Pohjois-Amerikkaan jne. Aivan eri asia on, että kansan lukutaito on kovasti vaihdellut aikakauden ja sosiaaliryhmän mukaan. Kielenkäyttäjryhmällä on joka tapauksessa ollut eliitti, joka on käyttänyt kielen standardimuotoa ja viljellyt sitä myös kirjallisesti. Usein kieli on ollut myös hallinnon kieli, ja sitä kautta standardikielellä on ollut aivan erityisen korkea status.

Loppujen lopuksi on kuitenkin todettava, että termi *monikeskinen kieli* on mitä suurimmassa määrin puhtaasti kielitieteellinen, kun taas termi *oma kieli* on yhteiskunnallispoliittinen. Esimerkiksi kielipareja *serbia–kroatia* tai *urdu–hindi* voidaan kielitieteessä käsitellä monikeskisyyden lähtökohdasta, mutta kielenkäyttäjien todellisuudentajussa ne mitä mitä ilmeisemmin käsitetään eri kieliksi. Kyse on *kielellisestä identiteetistä*. R. Anthony Lodge ilmaisee asian seuraavasti:

Kielillä on muitakin tehtäviä kuin toimia tiedonvaihdon välineinä — aivan yleisesti ne ovat myös identiteetin symboleja. Sellaiset ryhmät kuin »kansakunnat» käyttävät niitä usein keinona vetää rajaviiva itsensä ympärille ja erottaakseen itsensä toisista »kansakunnista». Valtio voi omaksua jonkin murteen »kansalliseksi» tai »viralliseksi» kielekseen, ja kyseisen valtion lojaalit kansalaiset kutsuvat tuota murretta mieluummin omaksi kielekseen kuin jonkin muun kielen murteeksi (jonka kielen jokin toinen murre olisi mahdollisesti jonkin viholliskansakunnan käytössä). Tuohan oma kieli muassaan huomattavasti enemmän arvokkuutta ja arvovaltaa. Kysymys siitä, onko jotakin varieteettia pidettävä »murteena» vai »kielenä», ratkeaa yleensä sen pohjalta, millainen ryhmäidentiteetti sen puhujilla on ja mikä on murteen status. — Oli miten oli, »murteet» erotetaan »kielistä» pikemminkin yhteiskuntapoliittiselta pohjalta kuin lingvististen kriteerien perusteella.³⁵

Samana asiaa ovat ilmaisseet *Meänkielen kramatiikin* kirjoittajat Matti Kenttä ja Bengt Pohjanen seuraavalla tavalla:

Meänkielestä olhaan paljon eri mieltä. Yks kysymys, josta oon tingattu paljon oon jos meänkieli oon oma kieli vain murre. Se ei ole ollenkaan nuukaa, mitä se oon. Tärkeintä oon, että se oon.

Tähhään ei ole olemassa oikeata vastausta. Se saattaa olla oma kieli ja se saattaa olla murre. Se ei ole kielitietheellinen asia. Joku saattas alkaa siittäki

³³ Geerts 1992: 71–72.

³⁴ Clyne 1992b: 130–132.

³⁵ Lodge 1993: 18–19; suomennos artikkelin kirjoittajan.

tinkaahmaan jos norjankieli on ruottinkielen murre, eli päinvastoin.

Tämä on käytännön kysymys. Ja puliittinen. Jos met kattoma asian niin, ette ko tuossa on tuo raja ja met Ruottin alamaiset asuma Ruottissa, eikä täällä tunneta Suomen suomea, niin se häätyy olla oma kieli; ei sunkhaan kukhaan ole ilman kieltä syntynyt. Suomen puolela asia oon toisin: sielä meänkieli oon suomenkielen variantti. Ei meänkieli Ruottin puolela saata olla ruottinkielen variantti. No niin, met päättämä, että se oon oma kieli. Ja sillon se oon. Siihen ei kukhaan voi mithään.³⁶

Tulemme siis siihen lopputulokseen, että kieli on oma kieli tai jonkin toisen kielen murre tai jonkin laajemman kielen varieteetti riippuen siitä, miten kielenkäyttäjät itse sen tahtovat määrittellä. Se taas, miten kielenkäyttäjät tahtovat — ja voivat — kieltä määrittellä, riippuu historiallisista olosuhteista ja yhteiskunnallis-sosiaalisista kehityksestä. Voimme myös todeta, että kieli voi olla kieli riippumatta siitä, onko sillä oma kirjakieli vai ei, mutta kielimuodon kodifiointi omaksi »rakennuskieleksi» on luonnollinen keino manifestoida kielen autonomiaa.

Tarkastelen nyt uudelleen Pohjoiskalotin kielitilannetta sen valossa, mitä edellä olen kirjoittanut kielen, murteen ja varieteetin suhteesta toisiinsa ja niiden määrittelytavoista. Venäjänpuoleisen Pohjoiskalotin kielimuodoista otan tarkasteluun mukaan vain alueen itämerensuomalaiset kielet ja saamen eri kielimuodot.

POHJOISKALOTIN LOITTOKIELET

Aloitan siitä, mitä Pohjoiskalotin kieliä voimme pitää *loittokielinä* eli missä kulkee selvä kieliraja, jonka yli kielenkäyttäjät eivät opettelematta voi ymmärtää toistensa kieliä. Lie-nee selvä, että Pohjoiskalotilla on kolme selvää loittokieltä, nimittäin skandinaavi, itämerensuomi ja saame. Itämerensuomi ja saame ovat sukukieliä, mutta siitä huolimatta ne ovat selviä loittokieliä suhteessa toisiinsa, eikä voida osoittaa mitään murrejatkumoa esimerkiksi pohjoissuomen murteista suomenpuolisten saamelaismurteitten kautta muihin saamen kielen muotoihin. Kynnys on kuitenkin huomattavasti matalampi kuin esimerkiksi suomesta skandinaaviin.

Eri saamen kielen variantit poikkeavat myös toisistaan enemmän kuin itämerensuomen tai skandinavian eri kielimuodot. Jyrkimmillään kieliraja on toisaalta eteläsaamen (mukaanluettuna uumajansaame) ja luulajansaamen välillä ja toisaalta inarinsaamen ja sen naapurikielen pohjoissaamen välillä. Kohtalaisen jyrkkä on kieliraja myös inarinsaamen ja koltansaamen välillä. Melko varmasti voi sanoa, että eteläsaamen puhujan on lähes mahdotonta ymmärtää ainakin saamen itäisimpiä kielimuotoja ja pohjoissaamekin tuottaa huomattavia vaikeuksia. Luulajansaame ja pohjoissaame puolestaan eivät eroa sen enempää toisistaan kuin suomen itämurteet suomen länsimurteista. Lingvistisesti voisi siis ajatella luonnolliseksi jakaa saame kolmeen tai neljään kieleen: eteläsaameen, keskisaameen ja itäsaameen, neljäntenä ehkä inarinsaameen.³⁷

Olen edellä jo useaan kertaan todennut, että skandinaaviset kielet norja, ruotsi ja tanska ovat saman murrejatkumon jäseniä ja että keskinäinen ymmärtämisaste niitten välillä

³⁶ Kenttä ja Pohjanen 1996: 19–20.

³⁷ Korhonen 1981: 16–17; eteläsaamen erityisasemasta saamen kielimuotojen joukossa ks. Bergsland 1991: 10–18. Ks. myös Magga 1983: 100–102.

on huomattavan korkea. Skandinaavien keskinäistä ymmärtämistä tukevat yhteisen kielihistorian lisäksi nykyaikaisen joukkotiedotuksen ja liikkumisen tarjoamat mahdollisuudet kuulla ja lukea toistensa kieltä. Jonkinasteisesti ovat myös pohjoismaiset kielineuvostot onnistuneet vaikuttamaan siihen, että uudissanamuodostuksessa on harjoitettu yhteistyötä³⁸. Lingvistiksi katsoen norjaa, ruotsia ja tanskaa voisi siis pitää saman kielen eri varieteetteina.

Itämerensuomalaiset kielet livvi, varsinaiskarjala, suomi, Ruotsin Tornionlaakson meänkieli ja Ruijan kveenien kieli ovat saman murrejatkumon jäseniä. Näiden kohdalla voidaan tosin todeta, että varsinkin sanastolliset seikat tekevät ymmärtämisen osittain hankalaksi. Kun lisäksi varsinkaan Ruotsin ja Norjan puoleiset kielenkäyttäjät eivät ole tottuneet kovin laajaan itämerensuomalaiseen variaatioon, on ainakin karjala heille vaikea ymmärtää. Livvi tuottanee vaikeuksia suomalaisellekin. Toisaalta kielenpiirteiden väliset isoglossit jakautunevat kohtalaisen tasaisesti kuljettaessa varsinaiskarjalasta Kainuun murrealueen kautta pohjoissuomalaisiin murteisiin ja edelleen Tornionlaakson ja Ruijan murteisiin. Kielihistoriallisesti yhtenäisin kielialue tällä jatkumolla lienee pohjoissuomalaisista murteista Pohjois-Ruotsin kautta Ruijan murteisiin ulottuva alue. Suomen kirjakielen ja yleispuhekielen standardisoiva paine ja toisaalta skandinaavisten kielten interferenssi ovat jakaneet alueen niin, että varsinkin suomenpuolinen kieli on kehittynyt voimakkaasti eri suuntaan kuin Ruotsin ja Norjan puolella puhutut kielimuodot.

Voidaan siis todeta, että eniten yhtä kieltä Pohjoiskalotin kolmesta pääkieliryhmästä muistuttaa skandinaavi, toiseksi eniten itämerensuomi ja vähiten ehkä saame.

POHJOISKALOTIN RAKENNUSKIELET JA NIIDEN POLIITTINEN TAUSTA

Jos sitten katsomme, miten monta *rakennuskieltä* Pohjoiskalotilla on, voimme ensimmäiseksi todeta, että vakiintuneimmat Pohjoiskalotilla käytetyt rakennuskielet ovat standardisuomi, standardiruotsi, *bokmål* ja *nynorsk*. Myös pohjoissaame on melko tarkoin normitettu ja standardisoitu kielimuoto sanakirjoineen, kieliopeineen ja oppikirjoineen. Sillä on myös kirjoitettu melko runsaasti kaunokirjallisuutta ja jonkin verran myös ammatillista kirjallisuutta. Rakenteilla olevia kieliä ovat eteläsaame, luulajansaame, inarinsaame, koltansaame ja kildininsaame, joissa standardisointityö on käynnissä, mutta kirjallisuutta on toistaiseksi melko suppeasti. Myös Tornionlaakson *meänkieli* ja karjalan kieli voidaan molemmat katsoa rakenteilla oleviksi kieliksi, vaikka normitustyö on kesken eikä yhteisestä standardista vielä olekaan päästy lopputulokseen.

Pohjoiskalotin kolmen loittokielen voidaan siis katsoa toistaiseksi jakautuvan 13 valmiiksi rakennettuun tai rakenteilla olevaan kieleen. Näistä ruotsia puhutaan vain Ruotsissa. *Nynorsk* ja *bokmål* pitäytyvät molemmat Norjan rajojen sisäpuolella ilman, että ne kattaisivat jonkin alueellisesti tai lingvistiksi määritellyn osan skandinavian norjansisäisestä murrejatkumosta. Valtionraja on kieliraja myös *meänkielen* kohdalla: sitä katsotaan puhuttavan vain alun perin yhtenäisen tornionlaaksolaisen kielialueen Ruotsin puoleisessa osassa. Karjalan kielen alue jakautuu kahtia varsinaiskarjalaan ja livviin lähinnä murremaantieteellisin perustein.

³⁸ Vikør 1994: 126.

Standardisuomen kattavuus taas riippuu näkökulmasta. Varsinkin aikaisemmin on ollut tavallista, että suomalaiset pitivät Ruotsin ja Norjan puolella puhuttuja itämerensuomen variantteja suomen murteina, joiden standardikieli siis olisi ollut standardisuomi. Ruotsin puolella on nyt mahdollisuus valita *meänkielen* ja standardisuomen välillä. Norjan puolella mielipiteet vaihtelevat. Kuten alussa totesin, toisten kielenpuhujien mielestä Ruijassa puhutaan suomen murretta (jota tosin voidaan kutsua *kveenimurteeksi*, vrt. esim. *savolaismurre*), toisten mielestä se on autonomista *kveenikieltä*, joka tosin toistaiseksi on standardisoimaton. Mikäli viimeksi mainittukin rakennetaan omaksi standardikseen, voidaan tämän jälkeen todeta Pohjoiskalotin itämerensuomen, karjalan sisäistä jakoa lukuunottamatta, noudattavan valtionrajoja skandinaavistenkin kielten tapaan.

Saamen eri kielimuotojen jakaantuminen eri rakennuskieliin ei noudata valtionrajoja vaan pikemminkin murrejatkumon lingvistisiä rajoja — jotka tosin, kuten edellä on todettu, ovat liukuvia ja epätarkkarajaisia. Jako moderneihin rakennuskieliin noudattaa oikeastaan piinallisen tarkoin vanhaa kielentutkijoitten laatimaa saamen murrejakoa. Miten nämä lingvistiset isoglossikasautumat ovat alkujaan saamen kielen sisälle syntyneet, on edelleen selvittämättä. Näyttää kuitenkin melko todennäköiseltä, että Pohjoiskalotin valtakulttuurit ja niiden vaikutus heijastuvat myös saamen kielivariantteihin. Ensinnäkin jako kreikkalaiskatolisiin ja lännen kirkon tunnustajiin näkyy kieli- ja kulttuurirajana pohjoissaamelaisten ja kolttien välillä. Inarinsaamelaisten asuinalue osuu kohdalle, joka pitkälle uudelle ajalle oli idän ja lännen yhteisaluetta. Pohjoissaamen ja paljolti myös luulajansaamen alue kuuluu alueeseen, joka keskiajalla oli Novgorodin alaisten karjalaisten verotusaluetta. Eteläsaamen alue taas on tiettävästi ollut puhtaimmin skandinaavisen vaikutuksen aluetta.

Saamen kielen kohdalla moderni tulos olisi varmasti toisenlainen, jos Saamenmaa olisi jakautunut samaan tyyliin kuin skandinaaviset maat omiin erityisiin valtioihin, joissa kussakin olisi rakennettu oma standardikieli erotukseksi muitten saamelaisten kielestä. Tällöin standardikielten status ja paine todennäköisesti olisi johtanut siihen, että saamen standardimuotoja olisi ollut yksi tai useampia riippuen saamelaisvaltioiden lukumäärästä.

ONKO POHJOISKALOTILLA MONIKESKISIÄ KIELIÄ?

Edellä on termi *monikeskinen kieli* karkeasti määritelty siten, että se on yksi kieli, jolla on kaksi tai useampia standardivarieteeiteja. Voitaisiinko siis skandinaavia, Pohjoiskalotin itämerensuomea ja saamea mahdollisesti kutakin pitää monikeskisenä kielenä, jolla on useampia varieteetteja?

Vastaus riippuu monikeskisyyden tarkemmasta määrittelystä, joka mielestäni ei ole aivan selvä. Jos käytetään kriteeriä »varieteeteilla on sama nimi», täyttävät niin saamen kielimuodot kuin läntisen alueen itämerensuomalaiset kielimuodotkin ainakin historiallisesti tarkastellen monikeskisyyden kriteerin. Eri puolilla asutusalueitaan asuvat saamelaiset kutsuvat kaikki itseään saamelaisiksi (*sápmelaš*, *sápmi*)³⁹ ja kieltään saameksi (*sámegiella* jne.), vaikka eri saamelaisryhmien edustajat eivät aina olisikaan sitä nimitystä

³⁹ Korhonen 1981: 42. Kaikki saamen kielen nimet on tässä kirjoitettu yksinkertaisuuden vuoksi pohjoissaamen ortografialla.

halunneet naapureilleen tunnustaa. Samoin ovat Ruijan kveenit ja Ruotsin Tornionlaakson asukkaat kutsuneet puhekieltään suomeksi, vaikka etnonyymien *suomalainen* käyttö ei aina niin luontevalta olisi tuntunutkaan. Saamessa tämä termin yhtäläisyys on säilytetty myös standardikielten nimissä — tosin niihin selvyuden vuoksi usein liitetään attribuutinen määräite kuten *davvisámegiella*, *lullisámegiella* jne. Tornionlaakson ja Ruijan itämerensuomalaiset autonomisen kielen puolestapuhujat taas haluavat korostaa autonomisuuttaan ja vaihtaa myös kielen nimeä, ja niin on nimitys *suomi* muuttumassa nimiksi *meänkieli* ja *kveenikieli*. Tämä kertoo mielenkiintoisen seikan myös näiden ryhmien etnisyyden määrittelystä: saamelaiset haluavat kielellisestä divergenssistä huolimatta korostaa etnistä yhteyttään, tornionlaaksolaiset ja kveenit taas haluavat selvää pesäeroa (Suomen) suomalaisiin.

Karjalan eri kielimuodoilla on jo perinteisestikin ollut kaksi nimitystä, *karjala* ja *livvi*, joista varsinkin ensimmäistä lienee kansanomaisestikin käytetty laajemminkin kuin vain varsinaiskarjalan puhujien kielestä⁴⁰. Skandinaavisille kielille on jo varhain vakiintunut nimitykset *ruotsi* (*svenska*) ja *norja* (*norsk*), ja ne eivät siis nimityksen puolesta ole yhden monikeskisen kielen eri varieteetteja. Norjan standardikielimuodot *bokmål* ja *nynorsk* kulkevat kuitenkin molemmat saman katonimityksen *norja* alla, ja niitä voi sikäli pitää saman monikeskisen kielen varieteetteina.

Edellä olen todennut, että toisena prototyypin monikeskisen kielen kriteerinä voidaan pitää sitä, että sen varieteetit pohjautuvat yhteiseen standardiin, jota sitten eri keskuksissa on ruvettu korjailemaan ja muuntelemaan eri suuntiin paremmin omia tarpeita vastaaviksi. Nähdäkseni yksikään Pohjoiskalotin rakennuskielistä ei perustu mihinkään vanhaan standardiin. Ainoa poikkeus voisi olla *bokmål*, jonka juuret ovat syvällä standarditanskassa. Kieltä on kuitenkin ohjailtu yhä lähemmäksi Norjassa käytettäviä puhekielen muotoja — pohjana »sivistynyt» tanskalaisvoittoinen kaupunkipuhekieli ja kaakkoisnorjalaiset murteet⁴¹.

Meänkielen ortografia puolestaan nojautuu samoihin peruseriaatteisiin kuin standardisuomen ortografia, samoin karjalan ja livvin, vaikka niihin onkin lisätty muutamia kirjainmerkkejä. Muuten lähtökohtana ovat pelkästään paikallismurteet eikä lainkaan standardisuomi. Samanlaisen paikallispuhujan perustuvat ne vähäiset tekstit, joita toistaiseksi on kirjoitettu kveenikielillä tai kveenimurteella (toisten kirjoittajien tekstit ovat kveenimurteeksi kutsuttua suomen murretta, toisten taas kveenikieltä, riippuen siitä, miten kirjoittaja kielensä haluaa määritellä). Tosin on todettava, että kaikissa alueen uusissa itämerensuomalaisissa kielissä näkyy varsinkin modernin sanaston alalla myös yleissuomen vaikutus. Tämä ei ole kummakaan, kun kuitenkin kaikki näitten uusien kirjakielten luojat ovat opiskelleet yleissuomeakin. Se ei siis ole heille aivan vieras kielimuoto, vaikka se tavallisille kielenkäyttäjille sitä yleensä onkin.

Äärimmäinen esimerkki erikeskisydestä ovat eri saamelaiskirjakielit, joiden oikeinkirjoitussäännötkin poikkeavat voimakkaasti toisistaan. Lähtökohtana näyttäisi olevan erilaisuuden ja samalla autonomisuuden korostus, varsinkin kun on kyse vahvasti toisiaan muistuttavista kielimuodoista, esimerkiksi pohjoissaamesta ja luulajansaamesta. Tämä on mielenkiintoisesti ristiriidassa sen kanssa, mitä aikaisemmin totesin saamelaisten yhteis-

⁴⁰ Ks. Karjalan kielen sanakirja sv. *karjalaine*, *karjala* ja *livvi*, *livviköi*.

⁴¹ *Bokmål*in kehityseriaatteista ks. esim. Omdal ja Vikør 1996: 62–69.

sestä etnonyymistä ja kielennimestä ja niitten yhteistä etnisyyttä vahvistavasta funktios-
ta.

Lopputulokseksi tulee, että Pohjoiskalotin kieliä ei voi varsinaisesti kutsua monikes-
kiseksi kieliksi, vaikka kolmen loittokielen sisäiset kielimuodot muistuttavatkin toisiaan
huomattavasti⁴². Aivan toinen asia on, jos esimerkiksi Pohjoiskalotillakin puhuttu ruot-
sinsuomi vähitellen kodifoidaan omaksi standardikseen. Se ottaa silloin todennäköisesti
lähtökohdakseen standardisuomen, ja näin siitä tulee yhteisen yläkäsitteen *suomi* varie-
teetti.

POHJOISKALOTIN KIRJAKIELTEN SUHDE ALUEEN PAIKALLISMURTEISIIN

Pohjoiskalotin kaikkien neljän enemmistöstandardikielen, suomen, ruotsin, *bokmålin* ja
nynorskin, kielellinen pohja on jossain muualla kuin Pohjoiskalotilla. Ruotsin kirjakieli
perustuu Tukholman alueen murteeseen⁴³. Norjan kahdesta kirjakielestä *nynorsk* on sel-
västi lähempänä murteita kuin *bokmål*. *Nynorskin* isä Ivar Aasen keräsi 1800-luvun puo-
limaissa runsaasti kansankielen aineistoa laajalti pitkin Norjan maata, vaikka pääpaino
olikin länsinorjalaisissa murteissa — oireellista kyllä, siis mahdollisimman kaukana mur-
rejatkomon Tanskan ja Ruotsin puoleisista osista. Hän kävi murteenkeräysmatkoillaan
myös Pohjois-Norjassa, tosin lähinnä vain Etelä-Nordlannissa. Tuloksena on, että nykyis-
tenkin *nynorsk*-sanakirjojen perustana olevasta Aasenin vuoden 1873 sanakirjan sanas-
tosta kahdeksan prosenttia oli pohjoisnorjalaisia regionalismeja eli sanoja, jotka esiinty-
vät vain Pohjois-Norjan murteissa⁴⁴. Rakenteellisia pohjoisnorjalaisia erityispiirteitä ei
nynorskiin ole päässyt mukaan. Yhtenä tärkeänä syynä tähän on Aasenin — ja myös
myöhemmän kielen suunnittelun — kielellinen konservatismi: Hän sanoi ottaneensa
lähtökohdaksi ideaalisen »perusmurteen», josta kaikki norjan murteet oli johdettavissa,
eikä Aasenin muotoilema kieli siis suoraan vastannut mitään kansankielen senhetkistä
varianttia.⁴⁵

Suomen nykyinen kirjakieli on muotoutunut samoihin aikoihin kuin *nynorsk* ja hei-
jastelee samanlaisia aatteita kuin se. Sitä on tapana kutsua kompromissiksi, ja sitä se toki
tiettyyn rajaan asti onkin, mutta lähinnä vanhan länsimurteisiin perustuvan kirjasuomen
ja itämurteiden välillä. Lisäksi suomen kirjakieli, samoin kuin *nynorsk*, on ja oli konser-
vatiivinen suhteessa kansanmurteisiin. Peräpohjalaisuuksia, Ruotsin tai Norjan puolella
puhuttujen murteiden kannasta puhumattakaan, ei siinä ole otettu huomioon.⁴⁶ Tähän
päivään tullessa Norjan ja Ruotsin puoleiset murteet ovat loitonneet yhä kauemmaksi
kirjasuomesta verrattuna esimerkiksi Suomessa puhuttuihin peräpohjalaisiin murteisiin.
Yleiskieli on koulun, joukkotiedotuksen ja korkean statuksensa kautta painanut leimansa
Peräpohjolan kansankieleen päinvastoin kuin maan rajojen ulkopuolella puhuttuihin, yleis-
kielen saavuttamattomissa oleviin kielimuotoihin. Norjan ja Ruotsin puolella ovat vaikut-

⁴² En tässä puutu siihen, että ruotsi kyllä on erikeskinen kieli (vrt. suomenruotsi); Pohjoiskalotilla se ei sitä
ole.

⁴³ Braunmüller 1991: 15.

⁴⁴ Hoel 1994: 155.

⁴⁵ Ks. Torp ja Vikør 1993: 152–153.

⁴⁶ Suomen kirjakielen murroksesta 1800-luvulla ks. esim. Rapola 1945: 66–76.

tajina olleet norja ja ruotsi, varhemmin myös saame. Lisäksi kveenit tai Ruotsin tornionlaaksolaiset eivät ole olleet mukana siinä yhteiskunnallisessa kehityksessä, joka on tuottanut tulokseksi sen yleiskielen muodon, joka on tällä hetkellä Suomessa vallitseva standardi. Itse asiassa — niin hullunkurista kuin se onkin — on todettava, että karjalan kielen puhujat ovat olleet enemmän tekemisissä standardisuomen kanssa kuin »läheisemmät» kveenit tai tornionlaaksolaiset. Karjalassa ainakin osa sukupolvista on kuitenkin saanut suomen kielen opetusta, heillä on ollut yleiskielistä kulttuuritoimintaa ja lehdistöä. Mutta hekin ovat tietenkin joutuneet syrjästäkatsojiksi siinä prosessissa, jossa suomen yleiskieltä ja kirjakieltä on muotoutettu.

Kokoavasti voidaan ensinnäkin todeta, että enemmistöstandardikieliet eivät suoraan heijastele mitään Pohjoiskalotin kansankielen muodoista. Toisaalta ainoa, jolla olisi saattanut olla jonkinlaista relevanssia varsinaisen oman reviirinsä ulkopuolella, on suomen yleiskieli. Historiallisista syistä se ei kuitenkaan ole saanut standardikielen asemaa juuri muualla kuin omassa kansallisvaltiossaan.

Pohjoiskalotin vähemmistöstandardikielten suhde alueen kansankieliin on perusteellisesti erilainen. Ne pohjautuvat kaikki suoraan alueella puhuttuihin kielimuotoihin, vaikka murrepohjan laajuus saattaa vaihdella. Varsinaisia Pohjoiskalotin kieliä ovat siis alueen vähemmistökielet.

KANSALLINEN YHTENÄISYYS VAI ALUEELLINEN AUTONOMIA?

Suomen 1800-luvun ns. murteitten taistelun radikaaleihin kuului, kuten tunnettua, savolaismurteitten puolestapuhuja K. A. Gottlund. Hänen kielipolitiikkansa kiteytyy seuraavassa sitaatissa:

Minä ainoastaan asetan yhen lain: kirjuta niin kuin puhutaan! ja puhu niin kuin hoastetaan! — Minä olen nyt ottanut Savon puhetta koetteeksi — ottakoot toiset toisia. Ei myö siitä piek ritaantumana eli vihoittoa toisiamme, jos myö kukin harjoitamme omoa puhettamme.⁴⁷

Tällainen radikaali julistus on nostanut karvat pystyyn monelta suomalaiselta kielimieheltä, niin aikalaisilta kuin myöhemmilläkin. Edesmennyt suomen kirjakielen ja murteiden asian tuntija, professori Martti Rapola kirjoitti vuonna 1945:

Perästäpäin on ollut helppo nähdä, miten arveluttavan suunnan kiellemme viljely oli gottlundimaisessa muodossaan saanut, eikä hajaannuksen vaara jäänyt huomaamatta aikalaisiltakaan. Olipa Jaakko Juteini jo ennen savolaisuuden varsinaista hyökyaaltoa pitänyt aiheellisena varoittaa (1818): »Sanotaan kylä: on kirjoitettava niin kuin kieltä puhutaan. Mutta kun siten syntyisi yhtä monta kieltä kuin nyt on murteita, niin täytyy maan joka murteesta ottaa käytäntöön ainoastaan se, mikä parhaiten kielen luonteeseen soveltuu ja voi edistää sen täydellistymistä.» Niistä henkilöistä, jotka *pelastivat kirjasuomen sitä uhanneesta sekasorrosta* [kursivointi minun], ovat Kustaa Renvall ja Elias Lönnrot tärkeimmät.⁴⁸

⁴⁷ Sit. Rapola 1945: 71.

⁴⁸ Rapola 1945: 71–72.

Mutta mistä pohjimmaltaan oli kysymys? Olivatko syyt puhtaasti kielellisiä? Ymmärtävähän skandinaavisetkin kansat toisiaan, vaikka niillä onkin omat erilaiset kirjakielensä. Luonnollisempaa on hakea syitä poliittis-ideologiselta taholta.

1800-luku oli Euroopassa kansallisuusaatteen aikaa, ja on tuttua tarinaa, että omaa oikeutustaan hakevat kansallisvaltiot käynnistivät silloin itse kukin sisäiset kielellisiä vähemmistöjä vastaan suunnatut yksikielistämishjelmansa, ruotsalaistamispolitiikkansa, norjalaistamispolitiikkansa ja suomalaistamispolitiikkansa⁴⁹. Suomen valtarakenteet tosin olivat sellaiset, ettei suomalaistamispolitiikkaa voinut samalla tavalla toteuttaa kuin skandinaavisissa naapurimaissa. Nuorille kansakunnille, varsinkin jos ne eivät olleet itsenäisiä, niin kuin Norja ja Suomi, yksi ja yhteinen kieli merkitsi samalla kansallisen yhtenäisyyden symbolia ja siis argumenttia ikioman kansallisvaltion puolesta. Kansallistunto oli vasta herätteillä, ja silloin ei gottlundilainen hajaannuksen ideologia voinut olla oikea vastaus kielen kehittämisen tarpeisiin. Yhteisen kansan yhteinen kieli piti myös rakentaa tarpeeksi laajalle pohjalle, jotta sitä voitiin perustella koko kansan kieleksi, jotta se voitiin »myydä» suurille joukoille⁵⁰. Yhtenäinen kieli oli tärkeää myös sellaiselle sentralistiselle kansallisvaltiolle kuin Ruotsi, mutta valmiiksi itsenäisen valtion ei tarvinnut kosiskella kansan laajoja rivejä, ja niin valmis, Tukholman murteeseen perustuva standardi riitti täyttämään kansallisvaltion tarpeet.

Kansallismieliset ideologiat elivät Pohjolassa ja koko Euroopassa vahvoina aina toisen maailmansodan jälkeisiin aikoihin asti. Sodan jälkeen nationalismi ei — ymmärrettävistä syistä — enää ollut muotia. Yhteiskunnan demokraattistuminen ja elintason nousu antoivat yhteiskunnan siihen asti hiljaisille pikkuryhmille ja vähemmistöille mahdollisuuden oman äänensä korottamiseen ja vaatimusten esittämiseen. Kielelliset vähemmistöt alkoivat vaatia omakielistä koulutusta, kielen statuksen parantamista, resursseja kielensä kehittämiseen. Pohjoiskalotilla tämä ensimmäinen aalto suuntautui enemmistökieliä vastaan: saamelaiset halusivat saamen aseman parantamista, Ruotsin tornionlaaksolaiset ja kveenit vaativat suomen kielen opetusta kouluihin.

Saamen statuksen parantaminen on onnistunut melko hyvin: sille on Norjassa (perustuslain pykälä 110 a) ja Suomessa (perustuslain pykälä 51 a) säädetty perustuslain turva⁵¹. Karjalassa on 1990-luvulla alettu yhä laajemmin opettaa karjalan kieltä karjalaisille koululaisille⁵². Kielilakia, joka virallisesti turvaksi karjalan kielen aseman Karjalan tasavallassa, saadaan kuitenkin yhä odottaa⁵³. Tornionlaaksolaiset alkoivat peruskoulussa saada suomen kielen opetusta *kotikielen* nimikkeellä jo 1970-luvun alussa⁵⁴, ja vihdoin kveenitkin pitkän taistelun jälkeen saivat vuoden 1997 peruskoulu-uudistukseen mukaan oppiaineen nimeltä *finsk som andrespråk* eli *suomi toisena kielenä*⁵⁵. Näyttäisi siis siltä, että kansallisvaltioiden sisäiset kielelliset vähemmistöt ovat vähitellen saaneet tai saamassa mahdollisuuden kielensä kehittämiseen ja revitalisaatioon.

Mutta kuten olemme huomanneet, läntisten itämerensuomalaisten vähemmistöjen,

⁴⁹ Eriksen ja Niemi 1981: 37.

⁵⁰ Demokratiaperiaatteesta norjalaisessa kielensuunnittelussa ks. Vikør 1994: 177–178.

⁵¹ Saamen kielen asemasta Norjassa ja Suomessa ks. esim. SOU 1997: 192, 94–96, 99–101.

⁵² Zaikov 1997: 3.

⁵³ Raita 1998: 5.

⁵⁴ Wande 1996: 238.

⁵⁵ Opintosuunnitelmasta ks. Det samiske læreplanverket for den 10-årige grunnskolen s. 351–360.

kveenien ja tornionlaaksolaisten, edustajat eivät läheskään kaikki ole tyytyneet tähän, kun kerran on alettu kehittää *meänkiel*le kirjakieltä ja kveenikielenkin kirjallistamista puuhataan. Millaista vähemmistöpoliittista ajattelua tällainen suuntaus kuvastaa? Aikaisemmin kielen suunnittelua yleisesti tarkastellessani olen todennut, että uusien, yhden murrejatkumon sisäisten kirjakielten kehittäminen perustuu usein poliittisen autonomian markkeeraamisen tarpeeseen. Onko tässä kyse siitä? Osittain varmasti on, vaikei luonnollisestiakaan mistään valtiollisen itsenäisyyden havittelusta. Tosiasia vain on se, että monista kveeneistä ja tornionlaaksolaisista näyttää siltä, että pitäytyminen standardisuomeen samalla merkitsee suomalaisen identiteetin tunnustamista. Suomalaisuus nähdään pitkälle *valtiollisena* suomalaisuutena eikä se siis sovi Suomen ulkopuolisten ryhmien identiteetikuvaan. Etnonyymi *suomalainen* ei olekaan mitenkään tavallinen sisäryhmänimitys kveeneille tai tornionlaaksolaisille. Lähinnä Samuli Paulaharjun lanseeraama etnonyymi *ruijansuomalainen* ei milloinkaan ole Ruijassa ollut kansanomaisessa käytössä.⁵⁶ Tätä luonnollisesti tukee suomalaisten monosenttrinen suhtautuminen suomalaisuuteen, jota hyvin kuvaa Suomen suomalaisten käyttämä etninen nimike *ulkosuomalainen* vastakohtana — niin mille? Ilmeisesti *supisuomalaisuudelle* tai *protosuomalaisuudelle* tai *kotosuomalaisuudelle* tai *varsinaiselle suomalaisuudelle* (termit *varsinaissuomalaisuus* ja *sisäsuomalaisuus* ovat onneksi varattuina muuhun käyttöön). Voitaisiin sanoa, että tämä monosenttrinen suomalainen suhtautumistapa edustaa jonkinlaisia vanhan suomalaisen nationalismin rippeitä: enää ei välttämättä haluta likistää kaikkia Suomessa asuvia ryhmiä suomalaisuuden alle, mutta ulkopuoliset pikkuväljet ja -sisaret on vielä mukava ottaa Suomi-neidon lämpimään, joskin vähän kuristavaan syleilyyn. Tämä suhtautuminen »heimoveljiin» onkin kautta aikojen ollut tyypillistä suomalaiselle nationalismille⁵⁷.

Ei siis ole kummakaan, että Pohjoiskalotin »ulkosuomalaiset» haluavat karistaa suomen kielenkin pakkopaidan päältänsä, varsinkin kun heillä ei ryhmänä koskaan ole ollutkaan mitään yhteyttä standardisuomeen. Uskonnollista kirjallisuutta toki on varsinkin vanhempina aikoina luettu, mutta silloin on turvauduttu vanhaan Bibliaan ja Laestadiuksen Postillaan. Ja näiden kielellinen pohja on aivan erilainen kuin nyky-suomen, sillä ne, niin kuin yleisemminkin 1800-luvun uskonnollinen kirjallisuus⁵⁸, edustavat länsimurteisemman ja skandinaavisvaikutteisemman vanhan kirjasuomen kantaa.

Vielä on toinenkin ideologia, jonka taustaa vasten uusien, murrejatkumon sisäisten kirjakielten esiinmarssi voidaan nähdä. Tämä on nykyisessä »alueitten EU-Euroopassa» ylipäätään kukoistava regionalismi, jonka tuloksena esimerkiksi Suomessa on julkaistu yhden jos toisenkin kulmakunnan sanakirjaa ja kielioppia, Ruotsissa skoonelaiset vaativat skoonen kielelle virallista statusta⁵⁹, ja Asterix on ilmestynyt jo ties miten monelle Euroopan aluekielille, muun muassa savoksi. Kun kansallisvaltioaate pyrki mahdollisimman suureen kansalliseen yhdenmukaisuuteen, muodikas euroalueajattelu pirstoo kansakuntia ja rikkoo kansallisvaltioiden rajoja. Näin siis Länsi-Euroopan yhdentymisliike näyttäisi ainakin kielen ja kulttuurin alueella tuottavan samanlaisia tuloksia kuin hajaan-

⁵⁶ Kveenien etnonyymeistä ks. mm. Söderholm 1992 sekä myös Saressalo 1996: 208–213. Tietäen termin *suomalainen* myöhäisen leviämisen suomensukuisten heimojen yhteisnimitykseksi voi myös asettaa kysymyksen, onko *suomalainen* ylipäätäänkään alun perin ollut kveenien ja tornionlaaksolaisten oma etnonyymi.

⁵⁷ Ks. Saressalo 1996: 269.

⁵⁸ Häkkinen 1994: 97.

⁵⁹ Det skånska språkets plats i Sverige. Synpunkter och förslag.

tumiskehitys Itä-Euroopassa (vrt. edellä esim. serbian, kroatian ja bosnian kielen syntyyn).

Vaikka Pohjoiskalotin itämerensuomalaisten vähemmistökielten autonomiapyrkimys hyvin sopii nähdä myös yleisen regionalismin taustaa vasten, on näiden kielten asemassa myös suuria eroja verrattuna esimerkiksi skoonen tai savon tilanteeseen. Merkittävin ero on se, että näiden kielten puhujat eivät ole osallistuneet lainkaan omaa kieltänsä lähinnä olevan kansallisen standardin, yleissuomen, kehitykseen, eikä heille ole sitä opetettu. Kirjakielenä, koulukielenä, joukkotiedotuksen ja yhteiskuntaelämän kielenä on ollut valtiollinen loittokieli. Mikäli isäntävaltioiden asenne vähemmistöihin ja niiden kieliin olisi ollut toisenlainen ja mikäli suomen kielellä olisi niissä ollut parempi status tai jopa virallinen asema, niin näitä vähemmistökieliä olisi luontevampi verrata skoonen tai savoon. Isäntämaat eivät sinänsä luonnollisista syistä ole halunneet kansalaisilleen tätä suomalaistumisen ja suomen kieleen identifioitumisen mahdollisuutta antaa.

Haluan tässä lopussa siteerata pysyijökläistä Aaronin Jussan Terjeä, entusiastista oman kveenikielen puolesta puhujaa (Aronsen 1997):

Kväänikielen kautta meilä oon mahdollisuus osallistuut tietoihin ja kokemukshiin mitä meidän esivanhemat — kväänit — oon kokehneet vuosisattain läpi. Meidän kieli näyttää, mitä meidän kansa oon ajatellu, uskonu, hunteerannu ja tehny. Kielen kautta met opima meidän histuuriasta, meidän lauluista ja lo-ruista, meidän nimistä, meidän tavoista, meidän uskosta ja meidän omista ihmisistä. Kieli ja kylttyyri kuuluvat yhteen. Kylttyyriin kautta met opima oman kielen, ja kielen kautta met opima oman kylttyyriin. Jos toinen osa jääpi poies, niin toinenki osa tullee kärsihmään siitä. ■

LÄHTEET

- ARONSEN, TERJE 1997: Miksi kvääninkieli kirjakielenä. – Esitelmä symposiumissa »Itämerensuomalaisten vähemmistökielten kirjakielen kehittäminen», Tromssa 12.–15. kesäkuuta 1997. Käsikirjoitus. (Julkaistaan symposiumiraportissa.)
- BAXTER, ALAN N. 1992: Portuguese as a pluricentric language. – Michael Clyne (toim.), *Pluricentric languages. Differing norms in different nations*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- BERGSLAND, KNUT 1967: Lapp dialectal groups and problems of history. – *Lapps and Norsemen in olden times* s. 32–53. Oslo Universitetsforlaget, Oslo.
- 1991: Språklige bidrag til sydsamenes historie. Bidrag til sydsamenes historie. Senter for samiske studier. Skriftserie – nr. 1. [Painovuodeksi merkitty Bergslandin esitelmän pitovuosi; julkaisusta puuttuu painovuosi.]
- BRADLEY, DAVID 1992: Chinese as a pluricentric language. – Michael Clyne (toim.), *Pluricentric languages. Differing norms in different nations*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- BRAUNMÜLLER, KURT 1991: *Die skandinavischen Sprachen im Überblick*. Francke Verlag, Tübingen.
- CHAMBERS, J. K. – TRUDGILL, PETER 1980: *Dialectology*. Cambridge University Press, Cambridge.

- CLYNE, MICHAEL 1992a: *Pluricentric Languages — Introduction.* – Michael Clyne (toim.), *Pluricentric languages. Differing norms in different nations.* Mouton de Gruyter, Berlin.
- 1992b: *German as a pluricentric language.* – Michael Clyne (toim.), *Pluricentric languages. Differing norms in different nations.* Mouton de Gruyter, Berlin.
- CRYSTAL, DAVID 1988 [1987]: *The Cambridge encyclopedia of language.* Guild Publishing, London.
- Det samiske læreplanverket for den 10-årige grunnskolen. Det kongelige kirke-, utdannings- og forskningsdepartement 1977.
- Det skånska språkets plats i Sverige. Synpunkter och förslag. Stiftelsen Skånsk Framtid 1996-04-22. Documentation Project. <http://www.scania.org/ssf/reports/0221sums.htm> (File 0221alls.htm).
- ERIKSEN, KNUT EINAR – NIEMI, EINAR 1981: *Den finske fare. Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i Nord 1860–1940.* Oslo Universitetsforlaget, Oslo.
- GEERTS, G. 1992: *Is Dutch a pluricentric language?* – Michael Clyne (toim.), *Pluricentric languages. Differing norms in different nations.* Mouton de Gruyter, Berlin.
- HOEL, ODDMUND L. 1994: *Ordbøkene til Ivar Aasen.* – Maal og minne 1994, hefte 3–4. Det Norske Samlaget, Oslo.
- HÄKKINEN, KAISA 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia.* WSOY, Helsinki.
- JAHN, ERNST HÅKON 1984: *Talemålet i skolen. En studie av drøftinger og bestemmelser om muntlig språkbruk i folkeskolen (fra 1874–1925).* Novus forlag, Oslo.
- JOKI, AULIS J. 1984: *Maailman kielet. Kolmas, korjattu ja lisätty painos. Tietolipas 45.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Karjalan kielen sanakirja I–IV. *Lexica societatis fenno-ugricae XVI,1–XVI,4.* Helsinki 1968–1993.
- KETTUNEN, LAURI 1981: *Suomen murteet. Murrekartasto. Neljäs, supistettu painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 188.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KENTTÄ, MATTI – POHJANEN, BENGT 1996: *Meänkielen kramatiikki. Föräaiki Kaamos, Övertorneå.*
- KORHONEN, MIKKO 1981: *Johdatus lapin kielen historiaan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.*
- LINDGREN, ANNA-RIITTA (painossa): *Linguistic variation and the historical sociology of multilingualism in Kven communities.* – Ernst Håkon Jahr (toim.), *Language change: Advances in historical sociolinguistics.* Mouton de Gruyter, Berlin.
- LODGE, R. ANTHONY 1993: *French: from dialect to standard.* Routledge, London.
- MAGGA, OLE HENRIK 1983: *Samisk språk. – Språkene i Norden.* Cappelan, Oslo.
- 1985: *Davvisámi Čállinvuohki: čállinvuohkebargu 1973 rájis.* – *Diedđut* 2/1985 s. 42–67. Sámi Instituhtta, Guovdageaidnu.
- MOLDE, BERTIL 1983: *Svenska språket. – Allan Karker & Bertil Molde (toim.), Språkene i Norden* s. 43–64. Cappelan, Oslo.
- Nykysuomen sanakirja I–VI. *Päätoimittaja Matti Sadeniemi. Lyhentämätön kansanpainos.* WSOY, Helsinki 1966.
- OMDAL, HELGE – VIKØR, LARS 1996: *Språknormer i Norge. Normeringsproblematikk i bok-*

- mål og nynorsk. Cappelan, Oslo.
- PETYT, K. M. 1980: *The study of dialect. An introduction to dialectology.* Andre Deutsch, London.
- RAITA, IRJA 1998: Karjalan kielelle ei vielä virallista statusta. – *Ruijan Kaiku* 2/1998.
- RAPOLA, MARTTI 1945: *Vanha kirjasuomi. Tietolipas 1.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SARESSALO, LASSI 1996: *Kveenit. Tutkimus erään pohjoisnorjalaisen vähemmistön identiteetistä.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SOLBAKK, ÅGE 1997: *Sámi čállingiela historjá. Davvi girji OS, Karasjok.*
- SOU 1997:192 = *Steg mot en minoritetspolitik. Europarådes konvention om historiska minoritetsspråk. Statens offentliga utredningar 1997:192.* Stockholm 1997.
- SÖDERHOLM, EIRA 1992: *En minoritet med mange navn.* – *Nordlys* 18.3.1992.
- 1997: *Kveenit — suomalaisia siirtolaisia vai Norjjan kansallinen vähemmistö? – Sukutieto* 2/1997.
- TOMIĆ, OLGA MIŠESKA 1992: *Macedonian as an Ausbau language.* – Michael Clyne (toim.), *Pluricentric languages. Differing norms in different nations.* Mouton de Gruyter, Berlin.
- TORP, ARNE – VIKØR, LARS S. 1993: *Hoveddrag i norsk språkhistorie.* Ad Notam, Gyldendal.
- TRUDGILL, PETER 1997: *Norwegian as a Normal Language.* – *Language contact and language conflict. Publications from the Ivar Aasen Institute No. 4.* Volda College, Volda.
- VIKØR, LARS 1994: *Språkanlegging: prinsip og praksis.* Novus, Oslo.
- VIRTARANTA, PERTTI 1995: *Karjalaiset, kieli ja kulttuurielämä.* – Mauno Jokipii (toim.), *Itämerensuomalaiset. Heimokansojen historiaa ja kohtaloita* s. 337–359. Atena kustannus, Jyväskylä.
- WANDE, ERLING 1996: *Tornedalen.* – Jarmo Lainio (toim.), *Finnarnas historia i Sverige* 3. Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- WESSÉN, ELIAS 1970: *Våre folkmål.* Fritzes, Stockholm.
- ZAIKOV, PEKKA 1997: *Karjalan kielen elvyttäminen.* – Esitelmä symposiumissa »Itämerensuomalaisten vähemmistökielten kirjakielen kehittäminen», *Tromssa* 12.–15. kesäkuuta 1997. Käsikirjoitus. (Julkaistaan symposiumiraportissa.)